

A bécsi döntés a történettudományban

Egy izgalmas és egy hasznos könyvet olvastam a napokban. Az első* egy kolozsvári — a második** egy bukaresti kiadó gondozásában jelent meg. Mindkét szerző — A. Simion és Traian Bunescu — a bécsi döntés előzményeit és következményeit tárgyalja. Tegyük hozzá: rendkívül dokumentáltan és történeti tárgyilagossággal. Bőségesen merítettek a királyi és a minisztériumi levéltárakból, áttanulmányozták a kor gazdag s nagyrészt még csak kéziratban fellelhető memoárirodalmát, valamint a német és olasz diplomáciai iratokat, a magyar külügyminisztérium anyagát, Ciano, Churchill, Ga-fencu naplójegyzeteit és emlékezéseit, s természetesen a Kommunista Párt tevékenységére vonatkozó dokumentumokat.

A. Simion és Traian Bunescu munkái a legújabbkori történelem kérdései iránti érdeklődés fokozódásának bizonyítékai. S az érdeklődés nemcsak a történészek részéről nyilvánul meg; a történelem menetét figyelemmel kísérő mind szélesebb olvasórétegek igénylik a jó könyveket.

Nem célunk részletesen ismertetni vagy elemezni a két könyvet. Az életünkben lejátszódott eseményeket, az 1930 és 1945 közötti történéseket megismerni igyekvők figyelmét azonban szeretnénk e két könyvre irányítani.

A szerzők bőségesen használják egyes magyar történészek (Csatári Dániel, Juhász Gyula, Karsai Elek) vonatkozó írásait is. Megállapíthatjuk, hogy mind A. Simion, mind Traian Bunescu hivatalos dokumentumok adataival bizonyítja: a bécsi döntés kizárólag a német imperializmus érdekeit képviselő Hitler diktátuma, amelyet az olasz diplomácia aktívan támogatott, s a felelősségben részes az angol és francia kormány, hiszen elősegítették a német imperializmus „Drang nach Osten” politikáját, s mind a magyarországi, mind a romániai uralkodó osztályok szovjetgyűlöletük következtében és a szocializmustól való félelmükben kiszolgáltatták országukat a hitlerizmusnak.

Nyilvánvalóan a román és magyar burzsoázia egyetértett a munkásosztály elnyomásában és féken tartásában, s nem egy esetben szorosan együtt is működtek uralmuk fenntartásában. A külpolitikában azonban egymással élesen szemben álltak, s a romániai uralkodó osztály természetesen utasított el minden revíziós törekvést.

A bécsi diktátumot végeredményben a szélsőséges nacionalista csoportok fogadják el. A koronatanácsban többek között Alexandru Vaida-Voievod, Ion Gigurtu, Constantin Argetoianu s a Vasgárda képviselői foglalnak állást

* A. Simion: Dictatul de la Viena. Editura Dacia. Cluj, 1972.

** Traian Bunescu: Lupta popularul român împotriva dictaturii fasciste de la Viena (august 1940). Editura politică. București, 1971.

a kapituláció mellett, s vetik el a fegyveres ellenállás gondolatát. A diktátum után pedig Ion Antonescu és Horia Sima biztosítják Hitlert a határozat végrehajtásáról, a belső demokratikus erők elleni fellépésről, s bejelentik Románia csatlakozását a tengelyhatalmakhoz.

A könyvek dokumentumanyaga félreérthetetlenül bizonyítja, hogy az alkuval a pillanatnyi „nyertes“, a magyar burzsoázia lényegében ugyanúgy feladta állami és nemzeti függetlenségét, mint a nacionalista frázisokat hangoztató román szélsőjobboldal. Az igazi hazafias érzést azok a kommunisták, szocialisták és haladó demokraták képviselték, akik tiltakoztak a fasiszta hatalmak döntése ellen, akik ellenállásra, a faszizmus elleni harcra mozgósították a tömegeket; s az igazi patriotizmus képviselőiként összekapcsolták a valóságos nemzeti érdekeket a dolgozók osztályérdekeivel, a nemzeti függetlenségért folyó harcot a proletár internacionalizmussal: a küzdelmet a faszizmus belső és külső leverésére összpontosították.

Az osztályszemlélet és faszizmus elleni küzdelem mozzanata csaknem hiánytalanul tükröződik A. Simion könyvében. Traian Bunescu szemléletét szintén e felismerések jellemzik, de könyvében kisebb súlyúak a faszizmus elleni küzdelem dokumentumai.

*

A. Simion könyvének utolsó fejezetei a tömegek aktív politikai szerepével foglalkoznak. A királyi diktatúra, majd a nyílt fasiszta diktatúra kapituláns erőivel szemben a kommunisták a bécsi döntés végrehajtásának megtagadására és a faszizmus elleni küzdelemre hívják fel a tömegeket. A Román Kommunista Párt 1940. szeptember 10-én az ország népéhez intézett kiáltványban szögezi le álláspontját. Az Álláspontunk címet viselő dokumentum határozottan megállapítja: kicserélődtek az elnyomók, a kizsákmányolók és népfosztogatók, de megmaradt az elnyomás, a kizsákmányolás és a népfosztogatás... Megsemmisítő katasztrófa fenyegeti a dolgozó népet, ha nem dönti meg ezt a rendszert.

Egyik oldalon „a nemzeti-legionárius állam“ deklarálása Ion Antonescu, a vasgárdisták vezetésével, a másikon a kommunisták irányította tüntetések és akciók a faszizmus ellen. Az illegális Scinteia 1940. október 8-i számában felteszi a kérdést: kik győztek? S a felelet világos: „Elkövetkezett a zöldingesek győzelme Romániában. De nem a nép harca árán győztek, ahogyan dicsekszenek, hanem egy, a német imperializmus szolgálatában álló csoport teátrális puccsa által. A legionáriusokat a német és olasz imperialisták segítették hatalomra.“

A magyar uralkodó osztályok politikájával kapcsolatos A. Simionnak az a megállapítása, hogy „bár a magyar reakció reményei nem váltak be teljesen, mégis az észak-erdélyi részek átcsatolása a revizionista program jelentős győzelmét jelentette; a győzelmet azonban drágán fizette meg Horthy Magyarország“. Idézi egy magyar marxista történész, Juhász Gyula véleményét: az a magyar külpolitika, amelyet „a fegyveres semlegesség“ elve jellemezett, összeomlott, s Magyarország a fasiszta Németország eszköze lett.

A román—magyar ellentétek megoldásához csak a faszizmus elleni győzelmes harc révén lehetett eljutni. Antonescu és Horthy Hitlerral való szövetségével szemben álltak a romániai és magyarországi kommunisták és szocialisták, a faszizmus leverésére irányuló nemzetköziségükben.

A könyvek áttanulmányozása utáni meditatálás közben hiányérzetei is lehetnek az eseményeket átélt olvasónak. Rögtön hozzá kell tennem: ezért nemcsak a szerzőket okolom. A Simion könyvét például olyan izgalommal olvastam, mintha egy érdekesítő nyomozást feldolgozó filmet néztem volna. Most vált világossá előttem sok olyan részlet, amelyről kortársként sem tudhattam. Hiába figyeltük türelmetlenül a sajtót. Mit tudhattunk meg a diplomáciai kulisszák mögötti tevékenységből a bukaresti Curentulból, az Universulból, a kolozsvári Keleti Újságból, a budapesti Újságból vagy Magyar Hírlapból, vagy akár Hitler orgánumból, a Völkischer Beobachterből? Vagy mit tudhattunk meg a moszkvai vagy a londoni rádió kommentárjaiból? A lényegyet igen, a részleteket nem. Tudtuk, hogy az imperializmus akcióiról van szó, de a diplomáciai húzásokat nem ismertük.

Amít hiányolunk, nem a szerzők hiányossága. A helyi és munkásmozgalmi memoáirodalom hiányzik. Azokra a kommunistákra és szociáldemokratákra gondolok, akik nemcsak átélték az eseményeket, hanem azok aktív résztvevői voltak, s hiányos informáltságukkal (de a marxista szemlélet szellemében!) maguknak kellett meghatározniuk a követendő utat.

A két könyv apropójára megpróbálom visszaemlékezés formájában felidézni egy-két mozzanatát a kolozsvári munkásmozgalomnak, amely szerves része a romániai mozgalomnak.

Szemelgetek ez események forgatagában írt naplójegyzeteimből.

A második világháború kezdetének napján, 1939. szeptember elsején hosszú bejegyzésre bukkanok: „Az európai válság csúcspontjára jutott. Nyugtalan vagyok. Az elmúlt napok bizonytalanságai; nyugtalanító hírek, amelyeket tudatunkba rögzít a rádió; különös érzéseket keltenek bennem. Hiszem, hogy nem egyedül én vagyok így. Tudom, hogy ezer és ezer, valamicskét is gondolkozó ember itt csakúgy, mint Angliában vagy Németországban, ugyanilyen érzésekkel ébred naponta. Nyugtalan-ság-érzetem kollektív érzés, melynek alapja nem a félelem, nem egyéni sorsom bizonytalanná válása, de ennél több: aggodalom a hozzám közelállókért, bajtársaimért, a dolgozó nők és férfiak sorsáért; aggodom a gyermekekért és asszonyokért, és kultúránk mindennapi kicsinyégeiért. Nagyképű lennék — és gyáva is —, ha nem ismerném be, hogy magamat is féltém. Nem szeretnék meghalni egy gépfegyver-golyótól vagy gránátszilánktól, nem kívánom, hogy a közelembé tévedő bomba robbanási körzetébe kerüljek. Szeretnék élni és dolgozni. Ki akarom venni a részem eszménk megvalósításának előkészítéséből.

Napok óta bárhova megyek, bárkivel beszélek, ugyanazt a kérdést szegezik nekem: hisz a békében, elkerülhetetlennek tartja a háborút? Az emberek szeretik magukkal elhitetni a békés kibontakozás lehetőségét. Új, szeptemberi megoldást várnak, új Münchent. Már-már szállóigévé kezd válni az egy év előtti franciaországi intellektüelek és szakszervezeti vezetők között oly népszerű állásfoglalás: »Ha a háború és szolgaság között kell választanom, az utóbbi mellett döntök.«

Emberek, kikben biztam, kiket sokra tartottam, többre, mint amilyeneknek bizonyulnak, szegyenkezve ismerik el bátortalanságukat.

Biztos vagyok a háborúban. Az imperialista ellentétek elkerülhetetlenül vezetnek a háborúba. A statikus, kielégített és a dinamikus, éhes tőkés országok között a véres harcnak, a hódításnak vagy a leszámolásnak be kell következnie.“

Az emberek érezték a nagy összeütközések előszelét. Mégis csodákban reménykedtek. Innen a passzivitás, a hatalmak és erőszakgépezetek előtti meghunyászkodás.

A naplóban kifejtett gondolatok nem csupán egyéni vélemények. Annak a közösségnek az álláspontját tükrözték, amelyhez magam is tartoztam, s amelynek tagjai nem rendültek meg a szocializmus győzelmébe vetett hitükben.

Természetszerűen a világpolitika alakulásának figyelése közben elsősorban a belpolitikai kérdésekkel foglalkoztunk. A demokratikus front szélesítése mind nagyobb akadályokba ütközött. A román polgári demokrata pártokban is tért nyertek a fasiszta elgondolások, a Magyar Párt egyes rétegei az olasz fasizmus irányába tájékoztak. Az Erdélyi Magyar Szó barátainak 1939. december végi találkozóján, amelyen munkások, parasztok és értelmiségiek vettek részt, a megjelentek hitvallást tettek a népi demokrácia s a magyar—román testvéri összefogás mellett.

1940 elején kétirányú fasizmus ellen kell küzdeni. A királyi diktatúra mind nyomasztóbb. De még rettenetesebb rémként tűnik fel ismét az ország és a nép sorsát Hitlerékhez kapcsolni akaró Vaszgárda fokozódó tevékenysége. Saját sorainkban is ki kell védeni egyes szakszervezeti vezetők opportunistáinak intrikáit s a munkásegyletet szervező demagóg népámítók antimarxista konkolyhintését. A vasmunkás szakszervezet titkára 1941 áprilisában egy beszélgetés folyamán kijelenti, hogy a munkásmozgalomban ma csak kétféle ember van: mindazok, akik a rendszert támogatják, szociáldemokraták, akik annak ellenségei, bolsevikiek. Élesen tiltakozom. Egy év múlva ez a titkár a hivatásszervezet titkáráként működik, én pedig háziörizetbe kerülök.

A történelem ironiája, hogy 1940 kora nyarán, alig két-három hónappal a bécsi döntés előtt, a királyi diktatúra, a polgári demokratikus pártok és opportunisták szakszervezeti vezetők támadásait a kommunisták és forradalmi szocialisták ellen irányítják. Érzik saját fenyegetett helyzetüket, a trón ingadozását, a kényszerrendszabályok fokozását; a hitlerizmus és belső fasiszta erők döntő rohamra készülnek. És mégis, támadásaikat a szocialista mozgalom ellen irányítják.

Május közepén a Nemzeti Újjászületés Frontja kolozsvári vezetőségének ülésén egyik volt szocialista a „nagy” kommunista veszélyről beszél, s bejelenti, hogy a legközelebbi ülésre referátumot készít „a gyanús szervezetekről és a szakmai szervezetekben működő gyanús személyekről”. Valamivel előbb a Magyar Népközösség távolítja el soráiból Józsa Bélát és Nagy Istvánt. A magántisztviselők szervezetében antiszemita kijelentések hangzanak el. Egy júniusi reggeli séta alkalmával, egyik elemi iskola előtt megállok, hogy hallgassam a gyerekek vidám énekét. Kedves, gyermekeknek írt szöveg, de a Giovinezza, az olasz fasiszták indulójának a dallamára. Hazamegyek, s miközben a rádióban a tömeg üvölti a Sieg! Heil!-t, az emberirtó hitlerizmus jelszavát, naplómban megvallozom szocialista hitemet.

Június 9-i jegyzeteimből: „Hogy nem fog egyik napról a másikra megvalósulni a szocializmus, az természetes. Az álomképekben való hit helyett dolgozni kell, szétörögni a mítoszokat, és erőnkre támaszkodva dolgozni, építeni; csodákra nem várni, de kétségbeesve lemondani se. A fanatizmus nem elég a szocializmushoz, mint ahogy a fatalista végzettség szélsőségeire sem lehet hagyni a munkásmozgalmat. Céltudatos munka, előttünk mindig a végcéllal — és meglesz az eredmény. A szocializmus minden, és

én büszke vagyok — most érzem — arra, hogy az apám munkás, hogy szocialistának nevelt engem is, hogy fiatal iskoláskoromtól munkások között élhettem, a munkásmozgalmat közelebről figyelhettem és aktív részese lehettem.“

Fokozódott a tengelyhatalmak beavatkozása a román belpolitikába és a román—magyar kérdésbe. A külpolitikai helyzet rendkívül komoly 1940 júliusában.

Július 8-i bejegyzésem: „Egyetlen megoldás egy népkormány sürgős hatalomrakerülése lenne. Olyan népkormányé, amely teljesen likvidálná az egész jelenlegi rendszert, minden uralkodó rétegével, korrupciójával, munkásokat és nemzetiségeket elnyomó politikájával együtt... Népkormányt kell kiharcolniok az elégedetlen tömegeknek. A hangulat az egész országban forradalmi. Mindenki elégedetlen. Most kell résen lenni minden forradalmi szocialistának. A lázadások és lázongások forradalommmá terebélyesítése s annak győzelemre juttatása a feladat...“

Július végén elvbarátaimmal sokszorosítón elkészítjük és kiadjuk az illegális Forradalom első és egyetlen számát.

Augusztus 30-án eldöntötték néhány évre Erdély sorsát. Az osztályuralom maradt, csak formája változott. Csak annyit jegyzek fel — emlékeztetőül: „A munkásság azonban tovább kell hogy folytassa küzdelmét teljes felszabadulásáért.“ S két nap múlva, az utcai gyűlések s az új körülményeket felmérő titkos megbeszélések lázában: „Az embereken, ha elvesztik a fejüket, segíteni kell. »Román, magyar, szláv bánat egy bánat« — talán így írja egy helyen Ady. S a román—magyar sors, ha eddig nem is akarták a vezetők észrevenni, közös sors. A kis nemzetek sorsa. Elnyomatás, szenvedés és bánat mindannyiunknak osztályrésze. Legfeljebb az egyik jobban érzi, mint a másik. Ennyi a különbség.“

Nem tudom, ki „dobta be“ a publicisztikába a „rendhagyó“ szót. Nem is érdekelt eddig. Mégis úgy érzem, hogy rendhagyó módon szoltam hozzá két könyv kapcsán egy olyan kérdéshez, amely milliókat érintett. Rendhagyó jegyzetek, de hiszen a történelem maga is rendhagyó. És minthogy az emberek csak évtizedek múlva ismerik meg egyes történeti események rugóit és lefojlyását, akkor, amikor nyilvánosságra kerülnek a hét pecsét alatt őrzött dokumentumok, szükséges a döntésekben részt nem vett emberek történeti szerepének a bemutatása is.

Számot kell vetni a szereppel is, amit az ismeretlen vasasok és építők, vasutasok és gyári munkások éltek át munkahelyeiken, családjukban, szervezeteikben s napról napra kifejtett politikai tevékenységükben. Nem rendhagyó a megállapítás a tömegek történelemalakító szerepéről, s a történészek a kis emberek emlékiratainak megírását is szorgalmazzák.

Jordáky Lajos

Üzenet és igazságtevés

Amikor a második világháborút követő emlékirat-özön egy-egy kötetét, Churchill, Zsukov, de Gaulle, Eisenhower önéletírásait olvastam, kissé elfanyalodtam, lám mi ebből is kimaradunk. Hiába volt nekünk Bethlen Miklósunk és Arva Bethlen Katánk, Mikes Kelemenünk és Rákóczi Ferencünk, Borsos Tamásunk és annyi más hadvezér-tollforgatónk, fejedelem-tollforgatónk, kancellár-tollforgatónk, nagykövet-tollforgatónk, nagyasszony-tollforgatónk, hiába hagytak ránk pompás leveleket, útirajzokat, naplókat, testamentumokat, benső vívódásleírásokat, napjainkra — úgy látszik — elakadt-elapadt az emlékezőkedv, nem vállalkozik senki sem életpályája bemutatására s egyben a közélet-történelem, a két világháború és a közéjük eső korszak személyes sütetű, szubjektív szűrésű elénktárására.

De miről mesélhetnének öregeink? — tettem föl magamnak a kérdést, elvégre az elmúlt fél évszázadban meglehetősen peremes szerepet játszottunk. Persze, emlékiratot lehet szűrke kis szerepről, jelentéktelen életről is írni, de az ilyesméhez fokozott érzékenység és memória, hatékonyabb írói fegyverzet kell, hiszen nem segít maga a téma, a történelem légköre.

Aztán csak megjelent Lám Béla, Balogh Edgár, Antal Dániel önéletírása, még hömpölyög Nagy István önéletrajzi regényének folyama, árad Kacsó Sándor, Bartalis János és Tamási Gáspár emlékezése, s azon veszem észre magam, vakarom a fejem, kit hagytam ki a fősorolásból, ki fog megsértődni. Nem is folytatom a listát, csupán egyetlen könyvről írnék, a Veress Páléről.*

Az íráshoz merészség kell — tehetségen, tudáson, sok egyeben kívül. Az önéletíráshoz különösen jó adag szükségeltetik, hiszen a szerző föltételezi önmagáról, hogy élete a mások érdeklődésére számot tarthat. Ha pedig olyan szerző vesz tollat a kezébe, aki nem vezetett hadakat, sem államot, nem nagy tudós vagy rajongott színész, akkor kétszeresen is nagy bátorság kell ahhoz, hogy publikum elé tárja életét, s elvárja, hogy az „íme, ez voltam én“-felkiáltásra odafigyeljenek.

Mi tűrés-tagadás, ilyen kételyek, kérdések kavarogtak bennem, amikor a Kalapács, könyv, muzsika kötetet kezembe vettem. Jó negyedszázada ismerem szerzőjét. Amikor a város egyik vezetője volt, mint kezdő riporter közlelebbről is bele-belepillantottam munkájába. Jó ideig számomra a „munkáspolgármester“ megtestesítője ő volt, azt is tapasztalhattam annak idején, hogy Kolozsvár lakossága számára neve fogalom volt, sőt a sors úgy hozta, hogy amikor a tollat kalapáccsal kellett fölcserelnem, s amikor nem bírtam a munkát, vagy elkeseredtem, munkástársaim az Unirea-gyár kovácsműhelyében azzal vigasztaltak, ne búsuljon, látja, Veress Pali is nálunk volt rehabilitáción, aztán csak visszakerült a közüzemekhez. Nos, mindezek ellenére kérdőjelek sorát szerettem volna írni könyve első lapjaira.

A könyv indítása ugyanis a szokásos, ki volt nagyapám, ki a nagyanyám, miféle emberek őseim harmad- és negyedigiglen visszafelé. Ma, amikor az időbontásos, bonyolultabb építkezést, hátra- meg előretekintő szerkesz-

* Veress Pál: Kalapács, könyv, muzsika. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1972.

tést tapasztaljuk nemcsak a nagyobb lélegzetű regényekben, hanem a kisebb drámákban és elbeszélésekben is, akkor elvártam volna, hogy az önéletrajzírók is — nem divatból, nem pusztán modernkedésből, hanem az összetettebb struktúra kínálta előnyök kiaknázása végett — éljenek a mai irodalmi eljárásokkal. Nem, ilyesmit nem találunk Veress Pál könyvében, de hivatások iróink önéletírásaiban sem.

A nagy államférfiak, diplomaták, hadvezérek önéletírásaikban gyakran fejtik ki állambólcseseleti nézeteiket, történetfilozófiai meglátásaikat, s általában törekednek gazdag életpályájuk tapasztalatainak általánosítására, elméleti következtetésekre. Veress Pál könyvében nem lelünk ilyen törekvést.

Találunk viszont mást. Húsz-harminc oldal elolvasása után már meggyőz minket arról, hogy ezt a könyvet nemcsak a tények, a kor többé-kevésbé hű bemutatása teszi érdekessé, hanem elsősorban maga a szerző. Mert Veress Pál tollforgató a szó igazi értelmében. Remek memóriája s leíró képessége van. A század eleji Marosvásárhelyt, a szülői házat és környékét úgy tárja elénk, mintha nem rég letűnt világot festene meg, hanem a tegnapi. Magam előtt látom az építőanyaggal, tűzifával megrakott udvarukat, a meszesgödör vizében tutajozó gyermekeket éppúgy, mint az őszirózsás forradalom napjainak enyedi vasútállomását.

Jó érzékkel rajzolja meg egyes alakjait is, legyen szó az édesanyjáról vagy Berde Máriáról, egykori tanárnőjéről, akár munkástársairól vagy az orosz hadifoglyokról. Portrészerezkesztése sajátos, hasonlít a gyermekrajzokhoz, a naiv festők művészetéhez, nem részletezi a jegyeket, tulajdonságokat, hanem csak azt írja le, ami emlékezetében maradt, de az a szelektív memória jól megőrizte, kiemelte a döntő vonásokat, s kevéssel is sokat tud mondani.

Aki ismeri Veress Pált, tudja, hogy mesélőkedve kiapadhatatlan. Kíváncsi voltam, mit hasznosít e tulajdonságából könyvében. Nem tagadta meg önmagát. Jóízűen mesél, s érdekessé tudja tenni az egyszerű gyermekjáték kifejtését éppúgy, mint az első tüntetést, amelyen részt vett. De különösen megrendítő és mint írói teljesítmény számottevő szülei halálának leírása.

A könyv tehát nem szükölködik irodalmi erényekben, s mondhatni tárgyától függetlenül olvastatja magát, érdekes írás annak is, akit nem érdekel a munkásmozgalom története, sem a század eleji Erdély világa. Amikor azonban mindezt hangoztatom, nem feledhetem el, hogy mégiscsak olyan kötetről van szó, amely számunkra üzenetet hoz.

Mit tartalmaz ez az üzenet?

Mindenekelőtt azt, amire Balogh Edgár az előszóban rámutat; válaszolja, hogyan jut el egy viszonylag módos kisiparos fia sok-sok csapás, megpróbáltatás után, különböző hatások nyomán a munkásmozgalomba, s lesz az illegális nehéz küzdelmeit, szenvedéseit vállaló kommunisztává. Való igaz, amit az előszó megállapít: a statisztikai átlag egyéni sorsokból áll össze, és Veress Pál kommunisztává fejlődése egyike a sok-sok egyedi változatnak, erescskének, amelyből végül is összegyűl a munkásmozgalom hatalmas folyama.

Ez az út azonban, amellettt hogy mint minden ember útja, egyedi, sajátos is. Mert a kis Palika nemcsak hogy kispolgári család sarja volt, hanem a hírneves enyedi Bethlen Kollégium jól tanuló diákja, gyámja ugyanabban az intézetben tanár és ismert népdalgyűjtő, zenekutató, s amikor a fiú a négy gimnázium elvégzése után úgy dönt, hogy nem folytatja tanulmányait, többen is igyekeznek „jobb belátásra” bírni, de hiába. Mi készítette ilyen elhatáro-

zásra? A szerző több oldalról közelíti meg a kérdést, s megértjük, hogy a gyám mostoha bánásmódja mennyire elkészerítette a szeretetre vágyó kisfiút, hideg fölénye mennyire megalázta, és mindezzel párosult a növekvő legényke önállóságra, függetlenségre irányuló törekvése, szorították az anyagi gondok, a nélkülözés, a velejáró szegényérzet, kisebbségi érzés, ami végül is mind oda vezetett, hogy a serdülő inkább vállalta az inaskodást, az értelmi-ségi jövő földadását, semhogy a gyámja rideg gondoskodását vagy a szegénydiák nyomorgását viselje el.

Veress Pál dokumentum-írói érdeme, hogy e döntő lépés sok-sok ere-dőjét fölhaltja, ugyanakkor szépírói mulasztása is, hogy ennek az elhatáro-zásnak a mélyebb, lélektani ábrázolását, a jellembe, a kezdeti gyermekkorba is visszanyúló elemzését már nem képes elvégezni. Ez azonban nem is állt szándékában, s én csak mint tollforgató teszem szóvá — inkább csupán magam-nak —, hogy mit mulasztott el a szerző.

Viszont mint a munkásosztálynak és öntudatosabb fiainak életpályáját bemutató dokumentum a kötet sokat és jellegzeteset nyújt. Megdöbönt, lázít, fölkorbácsol a véres munkabalesetektől, verésektől terhes enyedi inaskodás vagy a vásárhelyi vasúti javítóműhely másnak tetsző, mégis sok tekintetben hasonló világa. Hogy mennyi és hányféle hatás érte emitt a munkásifjút, hogy mit beszélget a szektás hívővel, a Bebell olvasó kommunistával, meny-nyire megdöböntik az árulók csalásai vagy a gyávák meghunyászkodása, hogyan tekint a magyar kommün harcosaira vagy a börtönből szabadultakra — az mind-mind értékes, ritka becses dokumentum, hiszen huszadik századi múltunk javáról, a munkásosztályban végbement alakulás, forrongás nemes gyümölcsöt érlelő folyamatáról tudózt. Arról, hogy azok, akik megutálták a kizsákmányolásra épülő társadalmi rendszert, akiknek mélyen fáj a nyomor, az igazságtalanság, az embertelenség és az erkölcsi romlás, miért jutottak el — ha bátor és harcos emberek voltak — a kommunisták soraiba. Ily módon sok-sok mai kérdésünkre, gondunkra ad időszerű választ.

Egyik beszélgetésünk alkalmával Veress barátom kissé szomorú-kélke-dőn tette föl a kérdést, vajon a fiatalok olvasni fogják a könyvet. Nem tud-nék a nevükben válaszolni. Tudom viszont azt, hogy a munkásmozgalmi do-kumentum-íráson túl Veress Pál könyve még valami: a harcos, küzdelmes, változatos élet, a közösségnek szentelt tevékenység, az áldozatos sors szép-míves bemutatása is. És irányulhat a fiatalság figyelme a munkásmozgalmi múlt felé, máskor ellankadhat az érdeklődés, mindig időszerű marad viszont a Veress Pál könyvből adódó tanulság: csakis a tevékeny élet, csakis a kö-zösségben-élés lehet gazdag, változatos és tartalmas.

Nem tudnám megmondani, hogy a nagyvilág önéletrajz-irodalma meny-nyire arisztokratikus vagy nem, de tudom, hogy az erdélyi emlékirat-kincs jórészt az. Ezt nem elmarasztalón mondom — oktondiság volna az ilyesmi —, hanem inkább fájlalón, mert akármennyire is tisztelettel olvastam nagy ural-kodóink gondolatgazdag szellemi hagyatékát vagy a hajdani asszony-írók szen-vedélyeinek és szenvedéseinek liktető leírását, mégis sajnálom, hogy oly ke-vés emlékezésből tudunk meg valamit a hajdani jobbágyok, bányászok, köz-katonák, mesterlegények, szolgálók vagy szabadparasztok életéről.

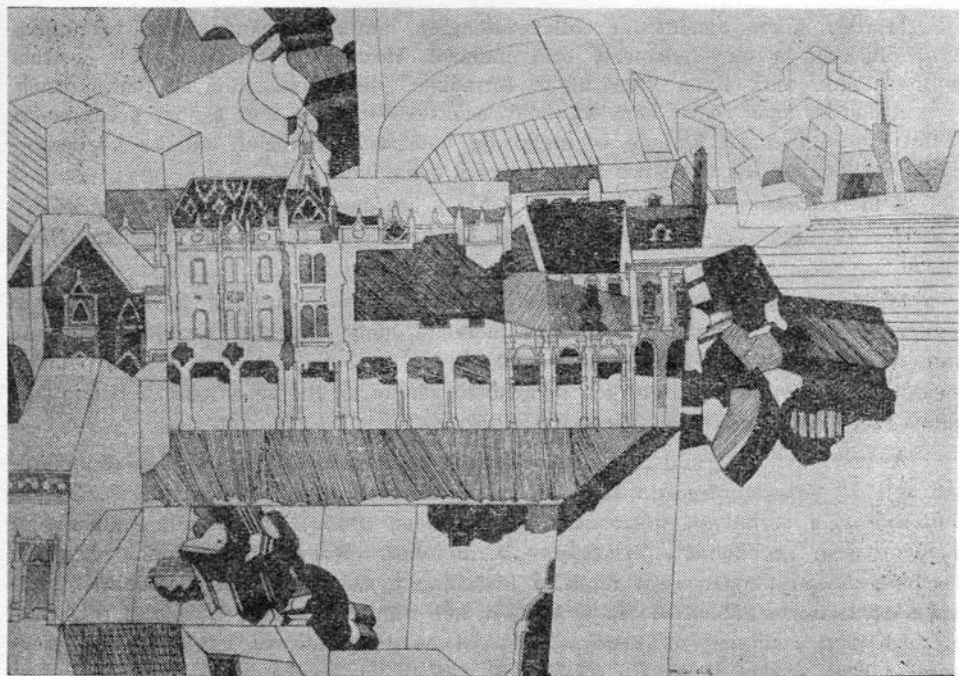
Nagy István és Veress Pál, Tamási Gáspár a nép életét mutatja be, a parasztok, munkások, kismesterek szürke napjait éppúgy, mint tüntetéses, for-radalmas készülődését. A régi, arisztokratikus emlékiratszerzéssel szemben a mai — plebejusi. És ez nagy érdem, nagy nívó, mert régóta érezhető, már-

már kiáltóvá vált hiányt, űrt tölt be. Önéletrajzíróink tette pedig nemcsak irodalmi-esztétikai, de történelmi jelentőségű is. Mert egyfelől bizonyítják, hogy kisemberek életéről is lehet érdekesen, tanulságosan írni, a munkások, gazdálkodók is foghatnak tollat, sorsuk érdeklődésre tarthat számot, másfelől viszont — különösen Nagy István és Veress Pál könyve — személyes élménytárak mellett egy nemzetiség és egy osztály élménytárát is tartalmazza, és mintegy jelzi, hogy ha a háborúkban, a sorsdöntő ütközetekben vagy a diplomáciában a romániai magyarság nem is játszott jelentős szerepet, de a munkásmozgalomban, a kommunisták társadalmi felszabadító harcában, a XX. század eme legjelentősebb nemzetközi mozgalmában mi igenis szívvel-lélekkel benne voltunk, és nem kis áldozatokat hoztunk. Ezek az önéletráások ilyen megközelítésben emlékeztetést jelentenek számunkra.

Marad azonban továbbra az igény: a plebejusi emlékirásnak is fel kell művelni a mutatót az ilyen jellegű erdélyi hagyaték és a nagyvilág mai visszaemlékezéseihez hasonló gyöngyszemeket.

Ettől azonban még messze állunk.

Herédi Gusztáv

Paulovics László: Szatmár kövei